
DOI: <https://doi.org/10.47960/2303-7431.26.2021.131>

UDK: 616.89-053.2(497.16)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 12. I. 2021.

Prihvaćeno: 3. IX. 2021.

TAMARA MILIĆ

Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta Crne Gore

milic.tamara@gmail.com

ULOGA STRUČNIH SURADNIKA U PLANIRANJU I REALIZIRANJU PROGRAMA ZA DJECU SA SMETNJAMA SPEKTRA AUTIZMA U CRNOJ GORI

Sažetak

U ovome radu impliciramo ulogu i utjecaj stručnih suradnika na razvoj i primjenu obrazovnih programa za djecu sa smetnjama spektra autizma. Istraživanjem smo htjeli ustvrditi u kojoj mjeri profesionalci poznaju osobine autizma kao smetnje u razvoju, koriste odgovarajuće metode rada i na temelju toga predlažu razvojne i programske ciljeve, mjere i područja za rad i praćenje postignuća djeteta sa smetnjama spektra autizma. Koristili smo metodu fokus-grupe kao polustrukturirani instrument. Fokus-grupe provedene su po regijima. Ukupno je bilo 43 ispitanika: specijalni edukatori i rehabilitatori, psiholozi i pedagozi. Rad govori o tome da stručni suradnici s djecom sa smetnjama spektra autizma primjenjuju pristupe zasnovane na vizualizaciji, organiziranosti, osmišljenosti, usmjerenosti, svrhovitosti i funkcionalnosti. Osnova je rada *Individualni razvojno-obrazovni program* (IROP) koji za svako dijete postavlja obrazovne i razvojne ciljeve. Rezultati istraživanja pokazali su da u Crnoj Gori među profesionalcima varira stupanj znanja u odnosu na metode rada s djetetom sa smetnjama spektra autizma. Rezultati pokazuju da su logopedi u školama nešto više u stanju prepoznati potrebe i organizirati primjeren pristup, a defektolozi koji dolaze iz resursnih centara su na prijelazu od paradigme specijalnoga k inkluzivnomu

obrazovanju, psiholozi, pedagozi ne poznaju karakteristike i postupke rada s djecom sa smetnjama spektra autizma. U nedovoljnu obimu identificiraju važne razvojne i programske ciljeve, fokus je na ulozi logopeda, a manja je orijentiranost na resursne stručnjake. Na osnovi dobivenih rezultata predlaže razvijanje općega okvira rada za djecu sa smetnjama spektra autizma. Konceptualna rješenja orijentirana su na rano učenje, osnovno obrazovanje i profesionalno osposobljavanje. Individualni program usredotočuje se na razvojna područja: komunikacija, interakcija, ponašanje i neovisnost. Rezultati upućuju na preporuke da se u pogledu evaluiranja rada s djecom sa smetnjama spektra autizma ono provodi po postavljenim indikatorima u odnosu na to radi li se s djetetom na osnovi prilagodbe, vizualnih uputa, strukture i pozitivnih pristupa, stupnja razvoja komunikacije...

Ključne riječi: inkluzivno obrazovanje; djeca sa smetnjama spektra autizma; kurikulum; individualni program

Uvod

Inkluzivno obrazovanje odražava način na koji se sustav prilagođava djetetu. Škola je dužna uspostaviti odnos prema svakomu djetetu bez diskriminiranja, omogućiti podršku i kontinuitet na svim razinama. Prema Hrnjici (2009) podrškom se smatraju sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost, a odnose se na bilo koje modificiranje ili prilagodbu: fizičke sredine, obrazovnoga i nastavnoga plana i programa, didaktičkih sredstava i materijala, metoda rada, dnevnoga rasporeda i sl. Navedeno se postiže primjenom odgovarajućega programa koji cijeni djetetove razvojne karakteristike, potrebe i koji je postavljen na pristupima zasnovanim na dokazima.

U Crnoj Gori nekadašnje su „specijalne škole“ reformirane i transformirane u resursne centre i pružaju podršku inkluzivnomu obrazovanju ranom intervencijom, individualnim radom s djecom, savjetodavnim i stručnim radom, obukama nastavnika i stručnih suradnika, pripremom, prilagodbom, izradom i obukom za korištenje specijaliziranih nastavnih sredstava (Ministarstvo prosvjete, 2019).

Stručni suradnici sudjeluju u izradi i praćenju provedbe individualnih programa, ostvaruju individualan, neposredan i suportativan rad s

učenicima (na satu), pružaju instrukcije nastavnicima, stručnoj službi, roditeljima, organiziraju radionice za učenike, osoblje škole i roditelje, u suradnji s nastavnicima i stručnom službom osmišljavaju i pripremaju didaktička i nastavna sredstva, materijal i testove za provjeru znanja, sudjeluju u procesu profesionalne orijentacije; određuju i prate rad asistentata te pomažu u vođenju evidencije i podataka (Zavod za školstvo, 2008).

Studije koje su uključivale skeniranje mozga i u kojima se razmatralo podrijetlo autizma ukazuju na postojanje neurobiološke osnove, tj. specifična neurokemijskoga procesa. Prema Centru za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) kao saveznoj agenciji za javno zdravlje Sjedinjenih Američkih Država jedno od 68 djece ima autizam (CDC, 2018, url).

Milić i Marić (2015) navode da se kriteriji autizma promatraju u odnosu na vještine komuniciranja, socijalne interakcije, prisustva stereotipnih ponašanja, interesa i aktivnosti. Prema Faherty (2014) u radu s djecom sa smetnjama spektra autizma primjenjuju se pristupi zasnovani na individualiziranosti, vizualiziranosti, rasporedima, strukturiranosti, organiziranosti, usmjerenosti, svrhovitosti, funkcionalnosti i kreativnosti.

Banes (2019) alternativnu i augmentativnu komunikaciju definira kao sredstva za poboljšanje neučinkovite govorne komunikacije, kao dodatak govoru ili drugi i drugačiji način komuniciranja. Razlikujemo potpomognutu i nepotpomognutu komunikaciju. Nepotpomognutu čine uporaba manualnih znakova, fotografije, pantomima, gesta, a potpomognutu simboli, uređaji, strukture, sustavi komuniciranja i sl. U svojoj studiji Magiati i Howlin (2003) kazuju da je *Picture Exchange Communication System* (PECS) sustav uporabe komunikacijskih sličica pomoću kojih dijete uspostavlja funkcionalnu interakciju i iskazuje što želi: daje sličicu svojem „sugovorniku“ i označava potrebe, namjere i sl.

Prema Stošić (2010) primijenjena analiza ponašanja (ABA) mješavina je psiholoških i obrazovnih tehnika koje su prilagođene potrebama djeteta i utječu na mijenjanje ponašanja uporabom bihevioralnih metoda, potkrjepljenja. TEACCH je strukturirano poučavanje, zasniva se na jasnoj fizičkoj strukturi koja djetetu daje vizualne granice (Hogdon,

1995). Grey (2002) ukazuje na to da se uz pomoć socijalnih priča djeca sa smetnjama spektra autizma poučavaju socijalnim vještinama, opće prihvaćenim pravilima i uputama, opisuju interakcije, situacije i ponašanja.

Prema *Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama* (Službeni list, br. 45/10 i 47/17) okosnica je rada s djecom s posebnim obrazovnim potrebama *Individualni razvojno-obrazovni program* (IROP) koji se radi za svako dijete, postavlja obrazovne i razvojne ciljeve, definira aktivnosti, metode i zaduženja. U svojoj analizi Pešikan i Lalović (2017) kurikul predstavljaju kao organiziran, znanstveno-teoretski utemeljen okvir koji je određen ciljevima, predmetnim sadržajima, metodama i evaluacijskim postupcima. To je važno polazište radi daljnjega individualiziranja u pogledu djece sa smetnjama u razvoju, posebno s autizmom.

1. Metodologija

Istraživanjem smo htjeli ustvrditi u kojoj mjeri profesionalci, stručni suradnici – specijalni edukatori i rehabilitatori, psiholozi i pedagozi, poznaju osobine autizma kao smetnje u razvoju i koriste odgovarajuće metode rada te na temelju toga predlažu razvojne i programske ciljeve, mjere i područja za rad i praćenje postignuća djeteta sa smetnjama spektra autizma.

Specifični su ciljevi:

- 1) identificirati vodeće pristupe i metode rada
- 2) identificirati način na koji stručni suradnici projektiraju ciljeve i postignuća za djecu sa smetnjama spektra autizma, s gledišta referentnoga autizma
- 3) na temelju dobivenih rezultata preporučiti unaprjeđenje usluga, intervencija i okružja za kvalitetan razvoj i obrazovanje.

Istraživanje predstavlja *izvod iz magistarskoga rada Pravci razvoja politike inkluzivnoga obrazovanja u Crnoj Gori s fokusom na decu s autizmom*.

1.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno u 15 osnovnih škola u Crnoj Gori (primorje, središnja i sjeverna regija) i u tri crnogorska resursna centra (za djecu s intelektualnim smetnjama i autizmom, za djecu s tjelesnim i smetnjama vida, za djecu sa smetnjama sluha i govora). Podršku su pružile udruge koje okupljaju roditelje djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Populacija u ovome istraživanju predstavlja jasno definiranu skupinu jedinki koje posjeduju zajednička obilježja. S obzirom na temu istraživanja koja se nalazi u području autizma kao smetnje, ona je odredila definiranje populacije. Ispitanici su birani u skladu s metodologijskim pristupom i uzorak je namjeran i prigodan.

Obuhvaćene su 43 osobe: specijalni edukatori i rehabilitatori, psiholozi i pedagozi.

1.2. Mjerni instrumenti i način provođenja istraživanja

U istraživanju smo koristili metodu fokus-grupe kao polustrukturirani instrument. Fokus-grupe provedene su po regijama. Ukupno je obuhvaćeno 43 ispitanika, profesionalaca: specijalni edukatori i rehabilitatori, psiholozi i pedagozi.

Fokus-grupa obuhvatila je percipiranje dosadašnjega iskustva i analizu situacije u inkluzivnome obrazovanju, posebice za djecu sa smetnjama spektra autizma. Ustvrdila je konkretan stručni profil suradnika, godine radnoga staža, percepciju i analizu dosadašnjega iskustva, postignuća te prepreka. Odnosila se na to kako sagledavaju rad s djecom sa smetnjama spektra autizma, što bi iz dosadašnjega iskustva izdvojili kao postignuća, a što kao prepreke. Također, nastojalo se ustvrditi pokriva li inicijalno obrazovanje poznavanje područja karakteristika i metoda rada s djecom sa smetnjama spektra autizma i zadovoljava li potrebe za radom u učionici. Ispituje percepciju stručnih suradnika u odnosu na osobine djece sa smetnjama spektra autizma, poznavanje metoda rada i način kako ih koriste. Isto tako, fokus-grupom dobiva se prijedlog plana i programa za djecu sa smetnjama spektra autizma te za evaluaciju

rada s djecom sa smetnjama spektra autizma – kako pratiti postignuće djeteta sa smetnjama spektra autizma i u kojim razvojnim područjima.

Uz pomoć fokus-grupe ostvaruju se sljedeći istraživački zadatci:

1. Ustvrditi u kojoj mjeri stručni suradnici poznaju osobine djeteta sa smetnjama spektra autizma i koriste odgovarajuće metode rada.
2. Ustvrditi koje je razvojne i programske ciljeve potrebno postaviti kada je riječ o radu s djetetom sa smetnjama spektra autizma prema mišljenju stručnih suradnika.
3. Ustvrditi mjere i područja koje profesionalci predlažu u svezi s praćenjem postignuća djeteta sa smetnjama spektra autizma.

2. Rezultati i diskusija

2.1. Nalazi fokus-grupe provedene u sjevernoj regiji Crne Gore

Fokus-grupa za profesionalce u sjevernoj regiji Crne Gore provedena je s devet sudionika, tri specijalna edukatora, rehabilitatora i logopeda, dva psihologa i jednim pedagogom. Oni smatraju da je inkluzivni pristup utjecao na uključivanje ove djece u redovite škole i na njihovu veću vidljivost. Međutim, postoje teškoće u dijagnosticiranju, nedostatak instrumenata za procjenu i nedovoljne vještine da se u učionici uspostavi komunikacija s njima. Teorijsko znanje stjecano tijekom studija bitno se razlikuje od onoga s čime se suočavaju u svakodnevnome radu. Inicijalno obrazovanje u pogledu informacija o djeci sa smetnjama spektra autizma i praktična znanja ne zadovoljavaju potrebe za radom u učionicima s njima.

Na temelju rezultata zaključeno je da nedovoljno uočavaju prisustvo smetnji u senzornoj percepciji ili je ono s pogrešnom pretpostavkom. Profesionalci (psiholozi i pedagozi) nemaju jasnu ili gotovo nikakvu predodžbu o svojstvima ove djece, iskustva i kompetencija u radu s njima. Nešto veći stupanj znanja pokazuju logopedi koji se, kako bi odgovorili na potrebe roditelja i djece koja im dolaze na tretman, informiraju iz literature. Nisu prošli ciljane obuke.

Kada predlažu ideje za plan i program za djecu sa smetnjama spektra autizma, težište stavljaju na logopedске i korektivne vježbe. Ovo govori o nedovoljnu poznavanju osobina, potreba i metodike rada s djecom sa smetnjama spektra autizma. Zbog toga su prisutni nesigurnost kod kadra i ustrajnost stereotipa da s djecom sa smetnjama spektra autizma, prije svih, trebaju raditi logopedi.

Prijedlozi za evoluiranje rada s djecom sa smetnjama spektra autizma pokrivaju procjenu djetetovih potreba i napretka jednom mjesečno, a revidiranje razvojnih ciljeva dva puta godišnje. Pedagog, školski psiholog i specijalni edukatori i rehabilitatori provjeravaju je li urađen IROP. Evidentira se rad s djetetom, instrukcije koje specijalni edukatori pružaju nastavnicima, broj edukacija u školi i činjenica dobivaju li roditelji upute za rad s djetetom. Provjerava se primjenjuju li se u radu s djetetom komunikacijske sličice, socijalne priče, označavaju li se predmeti, prostor i sl.

2.2. Rezultati fokus-grupe provedene u južnoj regiji Crne Gore

Fokus-grupa provedena za južno/priobalnu regiju uključila je 11 sudionika: sedam specijalnih edukatora i rehabilitatora, jednoga logopeda i tri pedagoga.

Uočena je nedovoljna informiranost opće javnosti i needuciranost profesionalne javnosti o karakteristikama autizma. Mali broj profesionalaca sposoban je prepoznati potrebe ove djece i osigurati najbolji pristup za rad. Logopedi su imali iskustva „privatne“ prakse u radu s ovom djecom i bili „prinučeni“ istraživati o modelima rada. Ostali, posebno pedagozi, nemaju znanja o ovoj djeci. Kao prepreke izdvajaju nedostatak timskog multidisciplinarnog rada i dominantnu oslonjenost na rad logopeda.

U pogledu prijedloga plana i programa za djecu sa smetnjama spektra autizma ne postoji jasna predodžba o tome kakav on treba biti. Mišljenja su da se treba usmjeriti na razvoj govorno-jezičnih sposobnosti i njihovu primjenu, samoskrb i neovisnost. Nedosljednost se manifestira u području ponašanja i razvoja konkretnih radnih vještina, što se može

dovesti u svezu s još nedovoljnim iskustvom u radu i poznavanju kvalitete socijalnoga života ove populacije. Tijekom predlaganja područja za evaluiranje rada s djecom sa smetnjama spektra autizma ponovo se pokazuje nesuglasje u svezi s dinamikom procjene djetetovih potreba, stupnja usvojenih vještina i idejama o sudjelovanju školskih i vanjskih profesionalaca u podršci djeci, školskome kadru i roditeljima.

2.3. Rezultati fokus-grupe s kadrom redovnoga sustava – središnja regija Crne Gore

Fokus-grupa obavljena u okviru redovitoga sustava uključila je 12 sudionika: jednoga specijalnog edukatora i rehabilitatora, pet logopeda, pet pedagoga i jednoga psihologa.

U svezi s iskustvom dosadašnje inkluzije djece sa smetnjama spektra autizma kao postignuća izdvajaju njihovu uključenost u vršnjačku grupu, unaprijeđenu interakciju te poticanje neovisnosti i sposobnosti skrbi o sebi. Kao prepreke vide nedovoljnu obučenost nastavnoga osoblja kako na razini temeljnoga obrazovanja tako i kroz obuke u okviru posla.

Među profesionalcima varira stupanj znanja. Puno su više informirani defektolozi i logopedi jer rade izravno s djecom. Slijede psiholozi, ali oni ističu da ne poznaju pristupe u radu. Najmanji stupanj poznavanja osobina i načina rada s djecom sa smetnjama spektra autizma posjeduju pedagozi. Samo su logopedima poznati modeli vizualne komunikacije, ali ih ne koriste. Nešto češće koriste očigledne predmete jer je to dio opće „defektološke“ prakse. Nisu im poznate i ne primjenjuju društvene priče.

U odnosu na plan i program preporuke potječu iz iskustva logopeda, manje od ostalih stručnih suradnika. Suglasnost profesionalaca izražena je u odnosu na to da se treba usmjeriti na razvoj sveukupne, prije svega alternativne i neverbalne komunikacije. Njih je potrebno primjenjivati u različitim situacijama i ne treba inzistirati na općoj gramatičkoj korektnosti i ispravnosti u govorno-jezičnoj komunikaciji. Kurikularne ciljeve treba usmjeriti na životno potrebne vještine i funkcionalna znanja uporabljiva u praksi.

U svezi s prijedlozima za evaluiranje rada s djecom sa smetnjama spektra autizma zapaža se nesigurnost i kod psihologa i pedagoga prema ulogama u odnosu na dijete sa smetnjama spektra autizma. Postoji suglasnost da je neophodan kontinuitet u procjeni djetetovih potreba i napretka, evidencija podrške vanjskih suradnika djetetu, nastavnomu i stručnomu kadru. Mišljenja su da oni mogu biti veza između nastavnika i profesionalca specijalizirana za autizam i posrednici u kontaktu s roditeljima djeteta. Dodaju da ih je potrebno ojačati novim znanjima za uloge u procesu evaluiranja i da je potrebno precizno opisati procedure i očekivanja u odnos na djelatnike ovoga procesa.

2.4. Rezultati fokus-grupe s kadrom resursnih centara

Fokus-grupa s profesionalcima iz resursnih centara uključila je 11 sudionika: šest specijalnih edukatora i rehabilitatora, tri logopeda, jednoga socijalnog radnika i jednoga pedagoga.

Zahvaljujući skorašnjim obukama orijentiranim na područje autizma kod profesionalaca resursnih centara, povećana je razina poznavanja osobina ove djece. Korištenje metodama poboljšano je, ali dosljedne primjene u praksi još nisu ustaljene. U radu s djetetom načelno se koriste sličice / vizualni simboli, jasna pravila rada i ponašanja, nagrađivanje pozitivna ponašanja, ali još nisu prešli na razinu rutinirane primjene. Uočeno je da tehnike s kojima se nisu upoznali tijekom skorašnjih obuka i ne provode, a to su socijalne priče, crno-bijele i fotografije u boji itd.

Profesionalci resursnih centara za plan i program za djecu sa smetnjama spektra autizma predlažu razvoj komuniciranja, govorno-jezičnih sposobnosti, neovisnosti i primjenu socijalnih vještina u svakodnevnim situacijama. To se postiže vizualnim i pristupima zasnovanim na modificiranju ponašanja, logopedskim i preventivnim interveniranjem.

Prijedlozi za evaluiranje rada s djecom sa smetnjama spektra autizma ističu ulogu resursnih stručnjaka koji trebaju sudjelovati u procjeni napretka djeteta i osmišljavanju područja na koje treba usredotočiti rad. Njihova je uloga ključna u koncipiranju individualnih programa, u obuci nastavnoga i stručnoga kadra za područje autizma kako bi ih u školi

mogli neovisno koristiti. „Resursni“ profesionalci smatraju da mogu i trebaju pridonijeti verificiranju primjene samoga kurikula i stupnja funkcionalnosti primijenjena individualnog programa. Potrebno je dodatno podržati razvoj novih kompetencija profesionalaca koje su u ovo-me trenutku za područje autizma na temeljnoj razini.

3. Zaključak

3.1. Znanje i umijeće rada s djecom sa smetnjama spektra autizma

Kao prvo, zaključujemo da u Crnoj Gori profesionalci ne posjeduju odgovarajuća znanja o karakteristikama i potrebama djece sa smetnjama spektra autizma, nedovoljno primjenjuju odgovarajuće methodske postupke i strategije koji podržavaju njihov ukupan razvoj. Inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje ne zadovoljavaju potrebe kadra za neposredan rad s djecom sa smetnjama spektra autizma, unatoč tomu što njihove struke temeljno utječu na karakteristike ovoga spektra smetnji: interakciju, razmišljanje, učenje, komuniciranje i ponašanje.

Među profesionalcima varira stupanj znanja u odnosu na metode rada s djetetom sa smetnjama spektra autizma. Logopedi su nešto više sposobni prepoznati potrebe i organizirati primjeren pristup djeci sa smetnjama spektra autizma. Članovi stručnih školskih službi (psiholozi, pedagozi) nemaju jasnu predodžbu o karakteristikama djece sa smetnjama spektra autizma. Psiholozi ističu da ne vladaju metodikom, nemaju iskustva u radu i neophodne kompetencije, a pedagozi nisu obučeni o karakteristikama autizma i pristupima koji se preporučaju u radu s ovom djecom. Profesionalci resursnih ustanova pokazuju zadovoljavajući stupanj teorijskoga znanja o osobinama spektra autizma zahvaljujući aktivnostima transformiranja specijalnih škola u resursne centre. Međutim, potrebno je vrijeme kako bi se praktična primjena podigla na višu razinu, a razina poznavanja osobina i metoda s teorijskoga znanja izrasla na razinu svakodnevnih prakse.

U nedovoljnu obimu identificiraju se važni razvojni i programski ciljevi koje bi, radi cjelovitijega i učinkovitijega stimuliranja dječjega

razvoja, valjalo precizirati i ostvariti. Iskustveno i principom poželjnih odgovora predlažu, točnije potvrđuju, ciljeve za kurikulum i evaluiranje, iznova naglašavajući logopedске tretmane. Pokazalo se da u školama postoji tendencija terapeutiziranja djece.

Profesionalci nedovoljno operacionaliziraju ciljeve evaluiranja postignuća za djecu sa smetnjama spektra autizma. Fokus je na ulozi logopeda, manja je orijentiranost na resursne stručnjake, ponavljaju se ambivalencija i distanciranost psihologa i pedagoga u svezi s angažiranjem za dijete sa smetnjama spektra autizma.

Stručni suradnici nisu sposobni svakodnevno primjenjivati temeljna znanja: psiholozi iz područja biheviorizma, metoda učenja (instrumentalno, uvjetovanjem, senzitiviziranjem i sl.), pedagozi u metodičko-didaktičkome pristupu nastavi (prilagodbi i individualiziranju), specijalni edukatori i rehabilitatori trebali bi se orijentirati na očuvane potencijale, suvremene metode rada, biti otvoreni i suradnički orijentirani.

3.2. Preporučeni programski modeli djeci sa smetnjama spektra autizma

Konceptualna rješenja za kurikulum za djecu sa smetnjama spektra autizma odnose se na rano učenje, osnovno obrazovanje i profesionalno osposobljavanje.

Prvo područje okvira rada trebalo bi se odnositi na rani razvoj i učenje. Izrazito su bitne temeljna rana detekcija, intervencija i psihosocijalna potpora porodici. Izgradnja komunikacije polazište je i vodi interakciji koja omogućava emocionalnu razmjenu, potiče kognitivno učenje i implicira intelektualni razvoj.

Za razinu osnovnoga obrazovanja treba nastaviti s razvijanjem vještina važnih za uključivanje u socijalnu zajednicu. Treba poticati dalji razvoj komuniciranja (ne samo i jedino govora i govornih sposobnosti) čime se stimuliraju mišljenje, pažnja, reproduciranje i pamćenje. Događaju se vještine i navike iz područja ponašanja, snalaženja, interakcije, učenja i razmišljanja. Isto tako, treba poticati manipuliranje predmetima i materijalima, stimuliranje percepcije i skrbi o sebi.

U daljemu procesu obrazovanja i odgoja okvir treba organizirati k profesionalnomu osposobljavanju. Individualiziranje se postiže kroz modularizirane stručne programe: dijete se na temelju svojih potreba i individualnih karakteristika osposobljava za dio poslova.

Imperativ je da se na svim razinama obrazovanja i odgoja za dijete sa smetnjama spektra autizma primijeni individualni program. On kompilira djetetove osobine, potrebe, definirani okvir i ishod nastavnoga predmeta. Ciljevi se usredotočuju na područja: a) komuniciranje i razvoj vještina govornoga izražavanja kroz alternativne i potpomognute sustave; b) interakcija i razvoj socijalnih vještina; c) ponašanje primjereno različitim kontekstima i situacijama; d) funkcionalne vještine neovisnosti.

3.3. Podrška, praćenje i vrjednovanje postignuća djece sa smetnjama spektra autizma

Evaluiranje treba pratiti radi li se s djetetom na osnovi prilagodbe, strukture i pozitivnih pristupa. Utvrđuje se primjenjuju li se vizualni pristupi, kombiniraju li se tehnike i intervencije usmjerene na razvoj životnih vještina, stimuliranje neovisnosti, komunikacije i socijalizacije. Provjerava se radi li se s djetetom organizirano, kroz dnevne rasporede, liste, planere, pravila, upute, istjecanje dužnosti i označavanje predmeta. Utvrđuje se koriste li se društvene priče za razvoj socijalnih vještina, potiču li se samokontrola i primjereno ponašanje.

Indikatori bi trebali mjeriti koliko su u radu s djetetom sa smetnjama spektra autizma postignuti: *organiziranost* – primjenom strukturirana poučavanja; *osmišljenost* – korištenjem vizualnih uputa, rasporeda i timske podrške; *svrhovitost* – stupnjem razvoja komunikacije; *funkcionalnost* – implementiranjem IROP-a i *pravednost* – pružanjem jednakih mogućnosti za obrazovanje.

Literatura

- Banes, DAVID (2019) *Predavanje: AT i AAC, set simbola i originalna AAC aplikacija, Za svako dete: glas Korišćenje tehnologije* 21.

veka za promociju komunikacije, obrazovanja i socijalne inkluzije dece sa smetnjama u razvoju, ŠOSO „Milan Petrović“, Novi Sad, Srbija, 05. – 06. jun 2019.

- GREY, CAROL (2002) *My social stories book*, Jessica Kingley Publisher, Philadelphia, USA, str. 17-23.
- FAHERTY, CATHERINE (2014) *Autism... What Does It Mean To Me?*, Future Horizons INC., Arlington, USA, str. 30-32.
- HOGDON, LINDA (2009) *Visual Strategies for Improving Communication*, Volume 1: Practical Supports for School and Home, Troy, MI: Quirk Roberts, str. 183-196.
- HRNJICA, SULEJMAN (2009), *Škola po mjeri djeteta: Priručnik za primjenu inkluzivnog modela prelaska sa razredne na predmetnu nastavu za učenike s teškoćama u razvoju*, Save the children UK, Beograd, str. 10-19.
- MAGIATI, ILIANA – HOWLIN PATRICIA (2003) *A pilot evaluation study of the Picture Exchange Communication System (PECS) for children with autistic spectrum disorders*, The International Journal of Autism, London, UK, 7(3), str. 297-320.
- MILIĆ, TAMARA – MARIĆ, ANITA (2015) *Priručnik za rad s decom s autizmom*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2015, str. 7-10.
- PEŠIKAN, ANA – LALOVIĆ, ZORAN (2017) *Obrazovanje za život: ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima u Crnoj Gori*, Unicef, Podgorica, str. 36.
- STOŠIĆ, JASMINA (2010) *Primijenjena analiza ponašanja i intervencije za sprečavanje i smanjivanje nepoželjnih ponašanja*, Zagreb: Školska knjiga, str. 269-276.
- *Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025* (2019) Ministarstvo prosvjete, Podgorica.
- *Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama*, Sl. list CG, br. 45/10, 47/17, članak 16.
- Zavod za školstvo, (2008) Program rada stručnih saradnika u obrazovanju.

- Autism Research Institute (ARI), 1 in 68: Today's new numbers from the CDC, http://www.autism.com/index.php/understanding_1in68, (2. travanj 2018).

Preliminary communication
Received on January 12, 2021
Accepted on September 3, 2021

TAMARA MILIĆ
Ministry of education, science, culture and sports of Montenegro
milic.tamara@gmail.com

THE ROLE OF EXPERT ASSOCIATES IN PLANNING AND REALIZATION OF THE PROGRAM FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS IN MONTENEGRO

Abstract

In this paper, we imply the role and influence of expert associates on the development and application of educational programs for children with autism spectrum disorders. The research sought to determine the extent to which professionals know the characteristics of autism, use appropriate methods of work and on this basis propose developmental and program goals, measures and areas for work and monitoring the achievements of a child with autism. We used the focus group method as a semi-structured instrument conducted by regions. There were a total of 43 respondents: special educators and rehabilitators, psychologists and pedagogues. The paper deals with the fact that school associates work on approaches based on visualization, organization, design, focus, purposefulness, and functionality are applied to children with autism. The basis of the work is the Individual Developmental-Educational Program (IDEP), which sets educational and developmental goals for each child. We found that in Montenegro the level of knowledge among professionals varies in relation to the methods of working with a child with autism spectrum disorders. Speech therapists are somewhat more able to recognize the needs and organize an appropriate approach, special

---

educators are in transition from the paradigm of special to inclusive education, psychologists, pedagogues are not familiar with the characteristics and procedures of working with children with autism spectrum disorders. They identify important development and program goals insufficiently, the focus is on the role of speech therapists and less attention is given to resource experts. Based on the findings it is recommended that a general framework for autism be developed. Conceptual solutions are oriented towards early learning, primary education and vocational training. Individual program focuses on developmental areas: communication, interaction, behavior, and independence. Then, evaluation indicators should monitor whether the child is being worked with on the basis of adjustments, visual instructions, structure and positive approach, level of communication development...

Keywords: inclusive education; children with autism spectrum disorders; curriculum; individual program